

Д.В. Нефьодов

**ДЖЕРЕЛА ІСТОРІОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
РОБІТНИЧОГО КЛАСУ УРСР (1946–1965 рр.)**

В статті проводиться аналіз джерел історіографічного дослідження робітничого класу УРСР повоєнного двадцятиріччя (1946–1965 рр.). Автор обґрунтовує поняття «історіографічне джерело», доводить обраний поділ джерельного комплексу, характеризує кожен вид джерел. Відбираючи із сотень і сотень науково-дослідницьких праць найбільш типові, автор виходить з того, що головною ознакою їх є те, що нового вони внесли у скарбницю проблеми, яка вивчається. Проте це зовсім не означає, що в історіографічному дослідженні відібрані лише ті праці, які дають або давали виключно нові відомості. Дослідженню підлягають практично усі, у тому числі і такі, що майже не поповнювали наукові знання. Вилучення таких праць із кола досліджуваних, унеможливило б об'єктивну оцінку тих праць, які дійсно вносили нове. Ступінь нового можна визначити лише в процесі співставлення з тим, що панувало в науці в момент появи нового.

У висновках зазначено, що джерельна база дослідження формувалася протягом семи десятиліть і за останні 25 років істотно збагатилася шляхом залучення до наукового обігу численних документів, які раніше перебували в спецфондах архівів, появи на їх основі якісно нових досліджень, аналізу й синтезу кращих здобутків радянської, сучасної вітчизняної та зарубіжної історіографії. Завдяки цьому наявна джерельна база історіографії робітничого класу УРСР в повоєнне двадцятиріччя (1946–1965 рр.) дозволяє відтворити особливості й конкретно-історичні умови діяльності кількох поколінь істориків як в Україні, так і за її межами, які активно займалися дослідженням проблеми. Разом узяті усі види науково-дослідницької продукції дають найрізноманітніші відомості: про ступінь і темпи розробки обраної теми та приріст наукових знань, методика досліджень, творчу лабораторію вчених, теоретико-методологічне підґрунтя наукових розвідок, тематичну палітру. Більше того, всі вони – реальне свідчення самого стану в історичній науці, а отже – допомагають вивчати історію історичної науки в Україні і поступ у дослідженні проблеми «Робітничий клас УРСР в повоєнне двадцятиріччя (1946–1965 рр.)».

Ключові слова: УРСР, робітничий клас, історіографія, історіографічне джерело.

УДК 94(470+571):323.13

О.М. Обершт

**ПРОБЛЕМИ ПОЯВИ РОСІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ В РОСІЙСЬКІЙ
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ В ХІХ СТ.**

В даній статті здійснена спроба аналізу історичного тла, на якому вибудувався російський націоналізм. Ми акцентуємо увагу на подвійності даного дискурсу в Російській імперії: з одного боку – націоналізм суспільний, з іншого – офіційний, владний. Поява націоналістичного дискурсу в російському суспільстві була зумовлена необхідністю дати відгук на виклики модерної доби. В даній розвідці ми зосередились на еволюції способів трактування російської нації в ХІХ ст., як наслідків конкретних політичних та світоглядних змін.

Ключові слова: слов'янофільство, панславізм, російський імперіалізм, російський націоналізм, історичний наратив.

Ми схильні вважати, що існування традиції, яка, в даному випадку, вирізняла і консолідувала консервативну групу російського соціуму, було лише чинником, що полегшував перебіг появи російського націоналізму. Отже, модерністська концепція Гелнера частково лягла в структурування матеріалу, під час аналізу російської суспільно-політичної думки.

Наше переконання, що для появи націоналізму була необхідна історична традиція у формі міфів, які лягли в націоналістичний дискурс, змушує нас звернути увагу на російську суспільно-політичну думку XIX ст. Спочатку важливо вибудувати парадигму російської ідеї, яка лягла в основу націоналістичних лозунгів та практик. Це допоможе зрозуміти, як та чому змінювалась позиція російських націоналістів щодо «українського питання» в різних його просторових варіаціях (українці Російської імперії та українці Австро-Угорської монархії). Витоки російського націоналізму ми ведемо з XIX століття, яке, кинувши низку викликів, підштовхнуло російські освічені кола та російську владу сконцентрувати всі сили на конструюванні власної ідентичності, покликану підтвердити територіальні і політичні амбіції титульної нації та зміцнити внутрішньосуспільну єдність. Так почав формуватися російський історичний наратив, який включив декілька історичних міфів: 1) Російська імперія – основний і прямий спадкоємець політичної та національної спадщини Київської держави та «збирач руських земель» (політична реінкарнація конфесійно-цивілізаційної спільноти *Slavia Orthodoxa*); 2) ідея Росії як третього Риму, підхоплена російською православною церквою, згідно з якою після занепаду Риму та Константинополя Москва успадкувала всесвітньо-історичну відповідальність за християнське царство; 3) триєдність російського народу. В результаті, на початок XX ст. сформувався російський націоналізм, який на основі вибудованого історичного наративу спробує утвердити поняття російської нації.

Річард Вортмана в свій час писав, що «вивчення російської народності і російського націоналізму завжди ускладнювалося як невизначеністю самої концепції націоналізму, так і своєрідністю розуміння нації в Росії» [3]. Дійсно, «громадянський» націоналізм, який більшою мірою проявляється в повсякденному мирному житті і не вимагає загальної мобілізації проти зовнішньої небезпеки, в Росії XIX століття явно не склався. Він взагалі був викорінений з ідейного життя російського суспільства після повстання декабристів, які були натхненні ідеями французької революції. До оприлюднення доктрини «офіційної народності» націоналізм асоціювався з ліберальною меншістю у складі освіченої еліти, яка перебувала під впливом ідей Французької революції і німецького романтизму. Тому справедливо зазначав О. Міллер, що у Росії утвердження націоналістичного дискурсу, як домінуючого, зустріло великий супротив, але в другій половині XIX ст. його роль була уже досить помітною [8, с. 15].

Націоналістичному дискурсу придав імперського смаку процес трансформації Московського царства в Російську імперію, одержавлення вже усталеної східнослов'янської спільноти, яка ідентифікувала себе як русько-православна, та перетворення цієї русько-православної ідентичності у російсько-імперську. Цьому сприяла й термінологічна і концепційна плутанина через підміну конфесійно-цивілізаційної «руськості» етнополітичною «російськістю». В результаті «Росія» постала як династична і територіальна спадкоємиця «Русі», ускладнивши формування окремих національних ідентичностей як української, білоруської, так і власне російської. Таку «прийнятну схему «русської» історії» аналізував Михайло Грушевський у своїй статті 1904 року, яка увійшла до збірки матеріалів Імператорської Петербурзької Академії наук [5]. У ній історик намагався показати суперечності імперського історичного наративу: «Те виїмкове, виключне значіння, яке має історія великоруської держави в сучасній схемі «русської» історії, має вона, властиво, наслідком

підміни поняття історії «русского народа» (в значінні руських, східнослов'янських народностей) поняттям історії великоруського народу» [4, с. 171]. Звичайно, Грушевський показав штучність історичної схеми російського нарративу, який більше відповідав практичним потребам імперії, ніж вимогам історичної науки. Проте новаторство історика не отримало належного інтелектуального сприйняття, а лише спровокувало хвилю політичних скандалів, які охрестили його речником «українського сепаратизму».

Повертаючись до основної думки, зазначимо, що інтенсивні роздуми про російську націю, про російський національний характер почали набувати обертів в результаті популяризації ідеї народності, її входження, як ключовий принцип, в російське духовне життя. Поряд з тим, сьогодні можемо констатувати наявність певного комплексу ідей, що закріплює світогляд росіян різних епох, який ми можемо ідентифікувати як «російську ідею». В цій ідеї завжди перевагу мали міфічні та ідеологічні компоненти, що, в свою чергу, на початку ХХ ст. вилились у кризу, через проблему національної ідентичності. Відповідно, поява поняття російської народності (нації) стало можливим за умови входження «російської ідеї» в націоналістичний дискурс та розширення кола її прихильників у середовищі вищих прошарків російського суспільства.

Аналіз «російської ідеї» варто розпочинати з революційних подій часів декабристів та польського повстання 1830-1831 років, а вірніше з того, що стало їхнім наслідком. Міністр народної освіти Сергій Уваров, проаналізувавши витoki та основний зміст подій, дійшов висновку, що саме поняття нації, яке лежить на поверхні революційних процесів, може з успіхом використовуватись елітами окраїн, щоб кинути виклик імперському центру. Це був переломний момент в російській владній та суспільній думці. Граф Уваров замінює поняття «нація» поняттям «народність» для опису політики поступової націоналізації еліт на всіх просторах імперії. Зрозуміло, що на його дії сильніше впливали його посадове становище та приналежність до царя, ніж його симпатії європейській традиції.

В такий спосіб міністр в першу чергу намагався вирішити польське питання на західних окраїнах. Олексій Міллер писав, що С. Уваров чітко сформулював своє ставлення до політичного змісту поняття нація: «Прийнявши химери обмеження влади монарха, рівності прав усіх станів, національного представництва на європейський манер, уявно-конституційної форми правління, колос не протягне і двох тижнів, більш того, він впаде раніше, ніж ці помилкові перетворення будуть завершені» [7, с. 289-290]. Логічно, що витіснення з офіційного дискурсу поняття нації було, перш за все, викликано його нерозривним зв'язком з конституцією, національним представництвом і над становістю [7, с. 290], а головне – посяганням на імперію. Таким чином, Уваров фактично започаткував російський націоналістичний дискурс, створивши офіційну ідеологію, в основу якої лягли два цивілізаційні принципи Росії – православ'я та самодержавство, та пристосований до російських умов суто європейський принцип – народність. Поняття народності мобілізувало в російському суспільстві націоналістичну логіку. Її розвивали як праві, так і ліві сили. Але будучи ліберальним за походженням, російський націоналізм набуде консервативних рис. Сильно на таке становище вплине сама царська влада, легітимізуючи твердження, що імперія створює націю, а не нація імперію.

Одним із етапів розгортання російської національної свідомості став вихід на політичну арену у першій половині ХІХ ст. слов'янофільської ідеології, що стала антитезою ліберальним проєвропейським перетворенням Олександра І. Нова система цінностей, розроблена російськими мислителями Олексієм Хом'яковим, Іваном

Киреевським, Петром Киреевським, Іваном Аксаковим, Константином Аксаковим, Юрієм Самаріним, Іваном Беляєвим, лягла в основу російського націоналізму.

Досліджуючи класичне слов'янофільство, як самостійний напрямок російської думки, шукаючи його початки, в різний час більшість істориків вказувало на 1839 рік, на статтю О. Хомякова «Про старе і нове» [14] та на полеміку О. Хомякова та І. Киреевського стосовно цієї статті. Вважалося, що в цей час були викладені основні положення слов'янофільської доктрини. Ми ж прихильні стверджувати, що вирішальне значення для адекватної оцінки будь-якого вчення чи ідеології має візія розвитку народу, країни тощо. В записці «Про старе і нове» хоча і стверджувалося, що віра в російський народ може бути виправдана не його минулим, а майбутнім, проте про це ж «майбутнє» нічого конкретного не було сказано.

Шукаючи програмні засади слов'янофілів, деякі дослідники вказують на 1845 р., коли редактором погодінського «Москвитянина» на короткий період став І. Киреевський, а також з'явився знаменитий «валуєвський збірник» [13], в передмові до якого історик-слов'янофіл Д.М. Валуєв «вперше друковано виклав основи історико-філософської концепції слов'янофільства» [15, с. 58]. Говорячи про те значення, яке мають для Росії російський народ та інші народи, які її населяють, він підкреслює: «І тому всякий підданий держави належить Росії, – але Росія належить тільки православному і Російському, бо йому одному належить і з ним нероздільна її історія, її минуле та майбутнє» [13]. Вже через 60 років російські націоналістичні організації будуть скандувати на вулицях Києва чи Харкова, чи інших великих міст, щось подібне, узагальнене в принципі «Росія для росіян» (центральне твердження в принципі народності). Також Д.М. Валуєв, який рано пішов з життя, в передмові вмістив основні положення слов'янофільської концепції російської історії: специфічність російського історичного процесу і його принципова відмінність від західноєвропейського. Ті ж думки лежали і в основі статті, написаної О. Хом'яковим в 1839 р.

Слов'янофіли намагалися довести особливість шляху розвитку та образу майбутньої Росії, яка, на їх думку, повністю відрізнялася від західноєвропейських держав, як доказ – протилежність національних ідеалів. Різні аспекти слов'янофільської ідеології здійснили вагомий внесок у розвиток російського націоналізму. Адже з самого початку слов'янофіли відстоювали російську народність, її побутові особливості, православ'я. В даному випадку, вдалим було зауваження учасника тих подій генерала Олексія Куропаткіна: «Ця партія отримала тільки випадково назву «слов'янофілів». Їм правильніше було б називатися «народниками», «націоналістами» або «русософілами» [6]. Полемічна назва «слов'янофіли», яку дали опонентам західники, довгий час сприймалась І. Киреевським, О. Хомяковим, Ю. Самаріним як незаслужене і образливе прізвисько. В 1847 р. в статті «Про думки «Сучасника», історичні та літературні» Ю. Самарін особливо обумовлював, що назву «старовірів та слов'янофілів» придумали «петербурзькі журнали», яким вона чомусь здається дуже забавною [15]. Варто зазначити, що в російській літературній мові, суспільній практиці середини ХІХ ст., термін «слов'янофільство» мав подвійне значення: ним позначалась як течія російської думки, представлена Киреевським, Хом'яковим, Аксаковим, так і слов'янофільство-слов'янолюбство, яке мало своїх представників. Як суспільно-політичні явища вони були принципово відмінними, але спільна назва зумовлювала їх змішування, а інколи і ототожнення. Така нероздільність понять часто впливала на репутацію класичних слов'янофілів перед російською владою, яка за Миколи І притримувалась принципів легітимізму та непорушності європейських кордонів [1, с. 147-163]. Загалом, російські слов'янофіли спрямували суспільну думку на особливу національну модель, суть якої ми розглянемо в процесі нашого дослідження.

Стосовно місця слов'янського питання, то вичерпною буде наведена думка державного діяча Ю. Самаріна, яку він висловив у листі до друга, написаному в травні 1842 року, вважаючи за хибне дошукуватися «слов'янського духу» в спілці слов'янських племен: «... Лише в Росії слов'янський дух досягає самоусвідомлення, що витікає із самозречення. ...Я не думаю, що Росія може перейняти щось нове, чим би ще не володіла, в інших слов'янських племен. Навпаки, їхнє визволення з їхньої обмеженості й актуалізація всередині них загальнослов'янської суті можлива лише за однієї умови – досягнення їхнього самоусвідомлення завдяки Росії» [11, с. 89].

Така думка була підживлена позиціями уряду, який ще раніше намагався поєднати слов'янофільські концепції з охоронною теорією міністра народної освіти С. Уварова, який її послідовно розвивав на засадах православ'я, самодержавства та народності. Не дивно, що консервативні кола, такі як слов'янофіли, зустріли її із захопленням. Адже російська влада звернулася до російських традицій, в пошуках власних витоків та єднання з народом, російським, звичайно, проти інших народів імперії. Найпромовистіше вираження позиції уряду в слов'янському питанні можна знайти в циркулярі графа С. Уварова, що вийшов 1847 року: «Все, що ми маємо в Росії, належить нам без участі інших слов'янських народів, котрі нині простягають до нас руки і благають захисту не стільки з поклику братської любові, як із розрахунків дрібного, але не завжди безкорисного егоїзму... Хіба назва росіян не славіша для нас, ця наша славна назва, яка з моменту заснування нашої держави повторювалася й повторюється мільйонами людей в суспільному житті? Хай же назва росіян лунає в університетах, як вона лунає серед російського народу, який без будь-якої хитромудрої філософії, без уявного слов'янства, зберіг віру наших батьків, мову, норони, звичаї, всю народність...» [10, с. 153].

Слов'янофільські концепції стали рушієм підвищення інтересу до національних звичаїв та соціальних потреб народу. Такі символічні риси слов'янофіли висували, заявляючи про свою глибоку спорідненість із давньою (допетровською) Московією. Філософсько-політична течія слов'янофілів, яка поєднувала в собі імперський патріотизм, ідеали православ'я, Третього Риму, з ідеалізацією народної культури, і певний панславістський відтінок, вплинула на формування російської національної ідеології. Поряд з тим ми розуміємо, що слов'янофільство було лише одним із типів реалізації національної ідеології. Будучи однією з головних ідеологічних складників слов'янофільського світогляду, національна складова політично розумілась дуже реакційно, а не революційно, як в тогочасній Європі. Про важливість національної ідеї консервативна російська еліта остаточно усвідомить лише в час революції 1905-1907 рр.

Істотні корективи в російську суспільну свідомість внесла Кримська війна 1853-1856 рр. Поразка Росії змусила росіян, які перебували при владі та поза нею, переглянути своє внутрішнє становище, а також своє ставлення до сусідніх держав. Слов'янофіл Ю. Самарін одразу після завершення війни у формі філософських роздумів про дію історичних законів, намагався сформулювати ідею месіанської ролі Росії у вирішенні гострої проблеми, яка стоїть перед людством [12, с. 35-47].

Таким чином, війна спровокувала пошук нових орієнтирів національної ідеології, окрім концентрації на власних проблемах, частина російської еліти знайшла такі орієнтири в «докорінній соціальній, культурній, релігійній та мовній спорідненості з іншими слов'янами» [10, с. 101]. Якщо до Кримської війни панславізм не мав підтримки серед владних кіл, то після неї панславістські ідеї здобувають популярність. Цю думку, зокрема, висловив Михайло Погодін, піддавши жорсткій критиці зовнішню політику Росії, і закликавши до широкого союзу з пригнобленим слов'янством [10, с. 101-102]. Отже, в політичних та інтелектуальних колах почали переважати прослов'янські настрої.

Зміна політики самодержавства за Олександра II, проведення за його царювання реформувань життя держави і суспільства призвели до таких змін в країні, які вимагали відповідних змін в ідеологічній системі слов'янофільства. До політичної ситуації, яка сформувалась в Росії, класичне слов'янофільство не змогло пристосуватись і, йдучи на спад в 60-ті рр. XIX ст., на рубежі 60-70-х рр. XIX ст. поступово зійшло нанівець. А кволі панславистські тенденції попереднього періоду стали виразником дедалі більшої хвилі російського націоналізму. Звичайно, частина класиків слов'янофільства, спираючись на месіанську роль Росії такі їхні представники, як Ю. Самарін та І. Аксаком долучилися до підтримки серед слов'ян ідеї «любові до Росії» та «віри в неї». Самі цього не помітивши, вони ідейно еволюціонували в бік панславізму.

Отже, після Кримської війни російські суспільні діячі намагалися відкрити й «означити джерела слов'янської єдності, наділити слов'янську справу ідеологічною спрямованістю, пропагувати слов'янську справу та здобувати прихильників для своєї ідеології» [10, с. 97]. Тепер слов'янофіли та близькі до них групи, які раніше вивчали свою історичну спадщину, оминаючи інші народи, з головою поринули в новий вид діяльності. Під тиском міжнародних подій вони почали переносити на інших слов'ян ті риси, які вважали особливо слов'янськими, тобто російськими. Переорієнтований у такий спосіб рух невдовзі став відомий як панславізм [10, с. 87]. До слов'янофільської концепції історії (ідей несумісності римо-католицького та слов'янського світів, месіанізму Росії та православ'я як істинної релігії слов'янства) панславісти додали глибоку перейнятість слов'янським питанням під політичним кутом зору. Тобто, було сформульовано зовнішньополітичну доктрину.

Російський панславізм виразився в двох формах: культурній та політичній. У реальності обидва напрямки ставили перед собою єдину, виключно політичну мету – об'єднання слов'янського світу. Відмінності між ними полягали лише в шляхах і способах досягнення цієї мети.

Ще в 1858 р. в Москві під егідою російських панславістів виник «Слов'янський благодійний комітет», який займався розповсюдженням безкоштовних книг, нагородженням преміями за наукову працю, допомагав тим слов'янам, які переселялися в Росію (переважно чехам), організовував читання рефератів про слов'янство і слов'янські справи, фінансував відкриття шкіл і церков. Різні слов'янські комітети залишалися вірними своїм заявленим цілям; вони займалися філантропією та поширенням російської мови й літератури серед інших слов'ян [11, с. 92].

М. Погодін відверто пов'язав мовну єдність із панславистською політичною програмою, коли закликав слов'ян прийняти російську мову, адже «Бог прирік їй дивовижну долю, вклавши її в уста народу, рукопокладеного на першість над усіма народами слов'янського, а може й європейського світу!» [9, с. 63-64].

Спроба переконати західних і південних слов'ян у тому, що Росія, російська мова і література здатні позбавити їх від німецького, мадярського і турецького гніту, була зроблена російськими панславістами на Всеслов'янському з'їзді 1867 р. в Москві, який мав відкрити нову епоху в історії слов'янського світу. Зручним приводом для скликання Московського з'їзду 1867 р. послужила Всеросійська етнографічна виставка. Московські панславісти представляли російський етнос безумовним лідером слов'янської цивілізації. Російсько-слов'янський пріоритет його прихильники визначали і через високий рівень культури, і через військово-політичну міць. Особливо наголошувалося готовність Росії надати допомогу своїм «закордонним братам».

Англійський історик Х. Сетон-Ватсон робить висновок, що після Етнографічної виставки в Москві 1867 р «слов'янофільство поступилося місцем панславізму, і це ще більше скоротило відмінності між російським націоналізмом і імперськими експансіоністськими цілями російської держави» [17, с. 444-446].

У свою чергу, політичні інтереси панславистів зблизили їх із прибічниками офіційної народності, поборниками російської державної ідеї, яка розширювала свої геополітичні інтереси. Це означало трансформацію панславізму у його політичну форму. Під цим терміном ми розуміємо трансформацію російської політичної думки, концептуальний перехід російської еліти в ширші геополітичні межі, претендуючи на російську гегемонію не лише в східнослов'янському світі (для цього характерне поняття «панрусизм»), а й серед західних та південних слов'ян. На нашу думку, політична форма панславізму оформилась 1869 року в праці Данилевського «Росія і Європа».

Першими паростками політизації російського панславізму можемо вважати злиття слов'янофільства з «офіційною народністю» (представниками якого були: С. Уваров, С. Шевирьов, Ф. Булгарін, О. Пипін), яке дослідник Олександр Янов подає як польське повстання 1863 року [16, с. 152]. Саме в цей час слов'янофіли побачили у такому розвитку подій загрозу реформам Олександра III, які для них стали умовою повернення держави в утрачений допетровський період, період взаємного невтручання між владою та народом, кінець «душегубного деспотизму» та «поліцейської держави». Повставши проти поляків, слов'янофіли не помітили, як опинилися в одному таборі з владою.

Політичний панславізм став апогеєм імперського офіційного націоналізму, який протягом усього XIX ст. підживлював різні національні ідеї. Але став зрозумілим його утопізм, бо експансіоністські цілі російської держави, виявилися потужнішими, ніж ідеал панслов'янської солідарності. Поряд з тим, ми бачимо, як панславізм увійшов в націоналістичний дискурс, апелюючи до російської гегемонії в усьому слов'янському світі. Щодо офіційного націоналізму, то він, за словами Б. Андерсона, був «вольовим поєднанням нації з династичною імперією». Російський офіційний націоналізм, як ми зрозуміли, став реакцією на національні рухи першої третини XIX ст. Цю думку узагальнює і сам Б. Андерсон, пишучи, що офіційні націоналізми були реакціями пануючих груп – насамперед династичних і аристократичних, хоча і не тільки, – яким загрожувало виключення з масових уявних спільнот або внутрішня маргіналізація в цих спільнотах [2, с. 129].

На подальший розвиток націоналістичного дискурсу в Російській імперії вплинув прямий зв'язок консервативних кіл з самодержавством. Спочатку офіційний націоналізм почав засвоювати елементи суспільного російського націоналізму. Ставши на шлях націоналізації та підтримавши націоналістичний дискурс освічених консервативних кіл, династія Романових в результаті отримала протектора. Адже влада як і раніше «освячувалась» вищою релігійною ідеєю, в дусі «тріади Уварова». Разом з тим, наприкінці XIX ст. консервативні кола російського соціуму прагнули оформити в життя ідею сильної державності з метою нейтралізації соціалістичної альтернативи. Тут вже монархізм та націоналізм об'єдналися проти поширення соціалістичних поглядів. Адже XIX століття показало, що націоналізм як ідеологія, як дискурс, як поле значень не є абсолютно домінуючим. Соціалістичні проекти були серйозними конкурентами, особливо в своєму російському виконанні, де свідомо ігнорувалося національне, на відміну, скажімо, від соціалізму австрійського [7, с. 56]. Тому зрозумілим є те, що ідеологія націоналізму в Російській імперії ніколи не була відокремлена від царя, монарха. Можемо констатувати об'єктивну історичну ситуацію, притаманну російській дійсності: націоналізм і монархізм в російській суспільно-політичній думці накладались один на одного.

Могутня держава та відчуття місії, яка впливала з цього, сприяла агресивності російського націоналізму та появі вимоги панівної ролі російського народу вже в самій російській державі.

Ми навели ряд типів російської національної ідеології, з метою зобразити усю картину російської ідеї, з якої вибудувався російський націоналізм з центровим

поняттям російської народності. Адже національна ідеологія перетворюється в ідеологію націоналізму тоді, коли нація починає визнаватися найвищою цінністю.

Відповідно до вище зазначеного, можемо зробити наступні висновки:

1. Націоналістичний дискурс в Російській імперії зародився в часи, коли посаду міністра просвіти посідав Уваров, який ввів в російський наратив поняття народності та її непохитний зв'язок з православ'ям та самодержавством.

2. Класичне слов'янофільство породило російський месіанізм, який включає в себе ідею особливого історичного шляху Росії, без чого важко уявити концепцію російського націоналізму. Так само не оминає ця концепція величі Росії та російської нації, продуковану також слов'янофілами.

3. Російський месіанізм, як одна із складових російської національної ідеї, розширив свої межі, кинувши око на слов'янські народи, породивши політичний панславизм. Це тип ідеології врешті-решт зазнав поразки під тиском експансіоністських цілей російського імперіалізму.

4. Забезпечення безперервності політичних традицій у націоналістичному дискурсі, намагання пристосувати їх до модернізаційних викликів, лавинним шаром докотилось до початку ХХ ст., сформувавши новий політичний принцип – націоналізм.

5. Російський націоналізм, як ідеологія, історично був підпорядкований цілям збереження «імперського тіла», будучи опорою режиму і захисником консервативних цінностей. Громадянський націоналізм взагалі був викоринений з ідейного життя російського суспільства після повстання декабристів.

Список використаної літератури

1. Аксаков, И. С. Иван Сергеевич Аксаков в его письмах / И. С. Аксаков. – Москва : М. Г. Волчанинов, 1888. – Ч. 2 : Учебные и служебные годы. Т. 2 : Письма 1848-1851 годов. – 409 с. ; Aksakov, I. S. Ivan Sergeevich Aksakov v ego pismakh / I. S. Aksakov. – Moskva : M. G. Volchaninov, 1888. - Ch. 2 : Uchebnye i sluzhebnye gody. T. 2 : Pisma 1848-1851 godov. – 409 s.

2. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б. Андерсон. – Київ : Критика, 2001. – 276 с. ; Anderson B. Ujavleni spilnoty. Mirkuvannia shchodo pokhodzhennia y poshyrennia natsionalizmu / B. Anderson. – Kyiv : Krytyka, 2001. – 276 s.

3. Вортман Р. Национализм, народность и российское государство [Электронный ресурс] / Р. Вортман ; пер. з англ. О. Майорової // Неприкосновенный запас. – 2001. – № 3(17). - Режим доступа : <http://magazines.russ.ru /nz/2001/3/vort.html> ; Vortman R. Natsionalizm, narodnost i rossiyskoe gosudarstvo [Elektronnyy resurs] / R. Vortman ; per. z ang. O. Mayorovoї // Neprikosnovennyu zapas. – 2001. – № 3(17). – Rezhim dostupa : <http://magazines.russ.ru /nz/2001/3/vort.html>.

4. Грушевський М. Звичайна схема «русскої» історії і справа раціонального укладу історії східного слов'янства / М. Грушевський // Політологія (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.) : хрестом. / ред. О. І. Семків та ін. – Львів, 1996. – С. 167-173 ; Hrushevskiy M. Zvychaina skhema «russkoi» istorii i sprava ratsionalnogo ukladu istorii shhidnogo slovianstva / M. Hrushevskiy // Politolohiia (kinets XIX – persha polovyna XX st.) : khrestom. / red. O. I. Semkiv ta in. – Lviv, 1996. – S. 167-173.

5. Звичайна схема «русскої» історії і справа раціонального укладу історії східного слов'янства // / Ред. В.И. Ламанский. – Санкт-Петербург, 1904. – Вып. 1. – С. 298-304; Політологія (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.): Хрестоматія / Ред. О.І. Семків та ін. – Львів, 1996. – С. 167-173 ; Zvychaina shema «russkoyi» Istoriyi i sprava natsionalnogo ukladu istoriyi shidnogo slov'yanstva // Stati po slavyanovedeniyu. Sbornik Rossiyskoy imperatorskoy akademii nauk / Red. V.I. Lamanskiy. – Sankt-Peterburg, 1904. – Vyip. 1. –

S. 298-304; *Politologiya* (kinets НІН – persha polovina ХХ st.): Hrestomatiya / Red. O.I. Semkiv ta in. – Lviv, 1996. – S. 167-173.

6. Куропаткин А. Н. Русская армия [Электронный ресурс] / А. Н. Куропаткин. – Санкт-Петербург : Полигон, 2003. - Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Kuropat/index.php ; Kuropatkin A. N. Russkaya armiya [Elektronnyy resurs] / A. N. Kuropatkin. – Sankt-Peterburg : Poligon, 2003. - Rezhim dostupa : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Kuropat/index.php.

7. Миллер А. И. О русском национализме. Лекции, статьи, диалоги / А. И. Миллер. – Москва : Полит. Ру, 2013. – 356 с. ; Miller A. I. O russkom natsionalizme. Lektsii, stati, dialogi / A. I. Miller. – Moskva : Polit. Ru, 2013. – 356 s.

8. Миллер А. И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении / А. И. Миллер. – Санкт-Петербург, 2000. – 260 с. ; Miller A. I. «Ukrainskiy vopros» v politike vlastey i russkom obshchestvennom mnenii / A. I. Miller. – Sankt-Peterburg, 2000. – 260 s.

9. Орывки из писем, о положении славян в Европе, М.П. Погодина к Министру народного просвещения, по возвращении из путешествия в 1839 и 1842 гг. // Русская беседа. – 1859. – № 1. – С. 62-73 ; Otryvki iz pisem, o polozhenii slavyan v Yevrope, M.P. Pogodina k Ministru narodnago prosveshcheniya, po vozvrashchenii iz puteshestviya v 1839 i 1842 gg. // Russkaya beseda. – 1859. – № 1. – S. 62-73.

10. Пыпин А. Н. Панславизм в прошлом и настоящем (1878) / А. Н. Пыпин. – Санкт-Петербург : Колос, 1913. – 186 с. ; Pypin A. N. Panslavizm v proshlom i nastoyashchem (1878) / A. N. Pypin. – Sankt-Peterburg : Kolos, 1913. – 186 s.

11. Російський імперіалізм / упор. Т. Гунчак; пер. з англ. Т. Цимбала. - Київ : Києво-Могилянська академія, 2010. – 395 с. ; Rosiiskyi imperializm / upor. T. Hunchak; per. z anhl. T. Tymbala. - Kyiv : Kyievo-Mohylianska akademiia, 2010. – 395 s.

12. Самарин Ю. Ф. Два слова о народности в науке / Ю. Ф. Самарин // Русская беседа. – 1856. – № 1. – С. 35-47 ; Samarin Yu. F. Dva slova o narodnosti v nauke / Yu. F. Samarin // Russkaya beseda. – 1856. – № 1. – S. 35-47.

13. Сборник исторических и статистических сведений о России и народах ей единовѣрных и единоплеменных / Издал Д. В. – Москва : Типография А. Семена, 1845. – Т. 1. – С. 1–21 ; Sbornik istoricheskikh i statisticheskikh svedeniy o Rossii i narodakh ey edinovernykh i edinoplemennykh / Izdal D. V. – Moskva : Tipografiya A. Semena, 1845. – T. 1. – S. 1–2.

14. Хомяков А. С. О старом и новом // Хомяков А. С. Полное собрание сочинений / А. С. Хомяков. – Москва : Университетская типография, 1900. – Т. 3. – С. 11–29 ; Khomyakov A. S. O starom i novom // Khomyakov A. S. Polnoe sobranie sochineniy / A.S. Khomyakov. – Moskva : Universitetskaya tipografiya, 1900. – T. 3. – S. 11–29.

15. Цимбаев Н. И. Славянофильство / Н. И. Цимбаев. – Москва : Издательство Московского университета, 1986. – 272 с. ; Tsimbaev N. I. Slavyanofilstvo / N. I. Tsimbaev. – Moskva : Izdatelstvo Moskovskogo universiteta, 1986. – 272 s.

16. Янов А. А. Патриотизм и национализм в России. 1825-1921 / А. А. Янов. – Москва : Академкнига, 2002. – 398 с. ; Yanov A. A. Patriotizm i natsionalizm v Rossii. 1825-1921 / A. A. Yanov. – Moskva : Akademkniga, 2002. – 398 s.

17. Seton-Watson H. The Russian Empire 1801-1917 / H. Seton-Watson. – Oxford : The Clarendon Press, 1967. – 813 p.

Стаття надійшла до редакції: 09.10.2016 р.

O. Obersht

THE FEATURES OF RUSSIAN NATIONALISM APPEARANCE IN RUSSIAN SOCIAL AND POLITICAL THOUGHT IN XIX CENTURY

In this article attempted to show own vision of historical background, which developed Russian nationalism. We focus on the duality of the discourse in the Russian Empire on the one hand - social nationalism, on the other - the official, authoritative. The emergence of nationalist discourse in Russian society was caused by the need to give response to the challenges of modern times. In this exploration, we focused on the evolution of ways of interpretation of the Russian nation in the nineteenth century as the effects of specific political and ideological changes.

We tend to believe that the existence of the tradition, which in this case distinguished and consolidated conservative group of Russian society were only factor that facilitates the flow of the appearance of Russian nationalism. Hence, during the analysis of Russian political thought we partly used the Gellner's modernist concept. Our convictions that for the emergence of nationalism was necessary historical tradition in the form of myths that formed the nationalist discourse, forces us to pay attention to the Russian social and political thought in the nineteenth century. At first, it is important to build the paradigm of the Russian idea, which formed the basis of nationalist slogans and practices.

The origins of Russian nationalism we lead since the nineteenth century, which challenges prompted the Russian enlightened community and Russian authorities to focus all efforts on designing its own identity designed to confirm the territorial and political ambitions of Russian ethnos and strengthen social cohesion.

In this article it comes about the formation of the Russian nationalist ideas influenced by specific socio-political conditions and the conservative response to these conditions. The author considered the key elements of this idea in the light of Russian Slavophilism and Pan Slavism. Also was analyzed impact of these currents of social life on the appearance of Russian nationalism.

Keywords: *Slavophilism, Pan Slavism, Russian imperialism, Russian nationalism, historical narrative.*

УДК 778.5[(477)+(470+571)]:303.823.4

М.Б. Парахіна

НАЦІОНАЛЬНА КІНЕМАТОГРАФІЯ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ: ПЕРЕДІСТОРІЯ СПІВПРАЦІ

У статті висвітлено історію співпраці кінематографістів України та Росії, яка розпочалася ще часів Російської імперії. Автор доходить висновку, що дії російської еліти в галузі духовної культури є класичним зразком зовнішньої експансії, що має на меті конкретну ціль – поширити власну культуру, витіснивши національну.

Ключові слова: *Україна, Росія, кінематографія, культура, історія.*

Двосторонні відносини між країнами завжди становлять собою складний комплекс проблем, що невід'ємно пов'язаний з особливостями їх історії, суспільно-політичного та економічного розвитку, особливостями менталітету титульної нації. Відповідно їх розбудова і еволюція потребує багатостороннього аналізу всіх вищенаведених факторів, а розвиток стосунків невід'ємно пов'язаний з особливостями історичного часу. Проте не лише об'єктивні, історичні передумови визначають рівень активності співробітництва